

הבוגד

לפרשת נפילתו של שאול בהר הגלבוע – עיון מחודש במדרשי חז"ל

הקדמה

פרשת מותו של שאול ונפילתו בהר הגלבוע מתוארים בנביא בשני אופנים שונים לחלוטין. המפרשים הקלסיים שמו את לבם לסתירות החריפות בתיאור נפילתו של שאול, והציעו, כל אחד בדרכו, אופנים שונים ליישוב סתירות אלו. במאמר זה ננסה להציע דרך חדשה ליישוב התיאורים השונים של נפילת שאול בהר הגלבוע. הדרך שאותה ביררנו לעצמנו צועדת בתוך מדרשי חז"ל, אך מנסה לקרב אותם עד כמה שניתן לפשטי המקראות עצמם. בנוסף, ניסינו לבאר מה הביא את חז"ל לדרוש כפי שדרשו, תוך שאנו שמים את לבנו להדהוד של פרשיות נוספות המובלעות בתוך הפרק שלפנינו. במהלך הדברים, ותוך כדי כתיבת קולמוסנו, תיחשף גם דמותו של הבוגד הגדול, שלעת עתה נשאיר את שמו עלום. תחילה נפנה לתיאורים השונים.

א. עיון בפסוקים

- (א) וּפְלִשְׁתִּים נִלְחָמִים בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּגְסּוּ אֲנָשֵׁי יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵי פְלִשְׁתִּים וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים בְּהַר הַגְּלִבְעָ.
(ב) וַיִּדְבְּקוּ פְלִשְׁתִּים אֶת שְׂאוּל וְאֶת בְּנָיו וַיַּכּוּ פְלִשְׁתִּים אֶת יְהוֹנָתָן וְאֶת אַבִּינָדָב וְאֶת מִלְכֵי שׁוּעַ בְּנֵי שְׂאוּל.
(ג) וַתִּכְבַּד הַמֶּלֶחֶמָה אֶל שְׂאוּל וַיִּמְצָאֶהוּ הַמּוֹרִים אֲנָשִׁים בְּקֶשֶׁת וַיַּחַל מְאֹד מִהַמּוֹרִים.
(ד) וַיֹּאמֶר שְׂאוּל לְנִשְׂא כְּלָיו שְׁלֹף חַרְבֹּךָ וְדַקְרָנִי בָּהּ פֶּן יָבוֹאוּ הָעַרְלִים הָאֵלֶּה וְדַקְרָנִי וְהִתְעַלְּלוּ בִּי וְלֹא אָבָה נִשְׂא כְּלָיו כִּי יָרָא מְאֹד וַיִּקַּח שְׂאוּל אֶת הַחֶרֶב וַיִּפֹּל עָלֶיהָ.
(ה) וַיָּרָא נִשְׂא כְּלָיו כִּי מֵת שְׂאוּל וַיִּפֹּל גַּם הוּא עַל חַרְבּוֹ וַיָּמָת עִמּוֹ.
(ו) וַיָּמָת שְׂאוּל וְשְׁלֶשֶׁת בְּנָיו וְנִשְׂא כְּלָיו גַּם כָּל אֲנָשָׁיו בַּיּוֹם הַהוּא וַיַּחְדּוּ (שמ"א ל"א).

התיאור העולה מפסוקים אלו הוא כדלהלן: שאול יוצא לקרב עם חוליית פיקוד צמודה, הכוללת את שלושת בניו ואת נושא כליו. במהלך המנוסה, פלשתים מצליחים להכריע את בניו של שאול, אך שאול עצמו ונושא כליו מצליחים להימלט. המרדף הרגלי מסתיים, אך שאול נחשף על ידי הכוחות המורים בחץ. הכתוב אינו מפרש זאת,

אך נראים הדברים ששאל נפצע מפגיעת חץ כלשהו.¹ שאל הפצוע מבקש מנושא כליו האנונימי שיהרוג אותו מחשש להתעללות. נושא כליו מסרב, ולכן שאל לוקח את חרבו ונופל עליה, והכתוב מעיד עליו שמת. מיד אחרי מותו עושה כן גם נושא כליו, וגם הוא מת "עמו". הפרשה מסתיימת בסיכום הנורא שבו נאמר ששאל, שלושת בניו ונושא כליו מתו כולם יחדיו. פעמיים באותו פסוק חוזר הכתוב על העובדה ששאל מת: "כי מת שאל... וימת עמו".
התיאור העולה משמ"ב א' שונה בתכלית:

- (א) ויהי אחרי מות שאל ודוד שב מהכות את העמלק וישב דוד בצקלג ימים שנים.
(ב) ויהי ביום השלישי והנה איש בא מן המחנה מעם שאל ובגדיו קרעים ואדמה על ראשו ויהי בבאו אל דוד ויפל ארצה וישתחו.
(ג) ויאמר לו דוד אי מזה תבוא ויאמר אליו ממחנה ישראל נמלטתי.
(ד) ויאמר אליו דוד מה היה הדבר הגד נא לי ויאמר אשר נס העם מן המלחמה וגם הרבה נפל מן העם וימתו וגם שאל ויהונתן בנו מתו.
(ה) ויאמר דוד אל הנער המגיד לו איך ידעת כי מת שאל ויהונתן בנו.
(ו) ויאמר הנער המגיד לו נקרא נקריתי בהר הגלבע והנה שאל נשען על חניתו והנה הרכב ובעלי הפרשים הדבקהו.
(ז) ויפן אחריו ויראני ויקרא אלי ואמר הנני.
(ח) ויאמר לי מי אתה ויאמר [ואמר קרי] אליו עמלקי אנכי.
(ט) ויאמר אלי עמד נא עלי ומתתני כי אחזני השבץ כי כל עוד נפשי בי.
(י) ואעמד עליו ואמתתהו כי ידעתי כי לא יחיה אחרי נפלו ואקח הנזר אשר על ראשו ואצעדה אשר על זרעו ואביאם אל אדני הנה.

לפי המתואר כאן, שאל הנופל על חניתו ירא מבעלי הפרשים הקרבים אליו, ולכן הוא קורא בקולו לעובר אורח שהזדמן לשם באופן מקרי. שאל שואל אותו מיהו, ורק לאחר הזיהוי שלו כאיש עמלקי מבקש שאל ממנו שימותת אותו כי אחזו השבץ.² הסיפור מסתיים בהודאת פיו של הגר העמלקי שהוא אכן פגע בשאל, כי ידע ששאל לא יחיה לאחר נפילתו על החנית, ומיד לאחר מותו לקח הגר העמלקי את כתר המלכות ואת האצעדה כדי להביאם אל דוד.

קשיים רבים עולים מקריאת שני התיאורים. הראשון והקשה מכולם הוא כמובן מדוע שתק הכתוב מלספר לנו חלק כל כך משמעותי במותו של מלך ישראל. איך ייתכן שבפרק ל"א אין זכר לכל הסיפור הזה (וכן בדברי הימים)?
גם ניסיון לחיבור של שני הפרקים לכלל סיפור אחד ייתקל בקשיים, שהרי בפרק ל"א נכתב ששאל מת מיד לאחר שנפל על חרבו, ואילו בפרק א' אנו שומעים שאף

1. "שגם הוחלה על ידי החצים" (מלבי"ם).

2. המפרשים נחלקו ביניהם מה פירושו של שבץ זה. יש שהבינו שמדובר בפחד ורתת, וכך גם תרגם יונתן, ויש שהבינו שמדובר בפגיעת חרב או בפציעה מהחנית שגרמה למגן המשוּבץ של שאל להינעץ בו, כך ששאל לא יכול היה להרוג את עצמו.

הבוגד – לפרשת נפילתו של שאול בהר הגלבוע – עיון מחודש במדרשי חז"ל

לאחר שנפל על חניתו היה עדיין לשאול הכוח לקרוא לאדם שעבר במקום ולשאול אותו שאלות. רד"ק בניסיונו ליישב את הסתירה טוען כי שאול לא באמת מת, אלא – "קרוב למיתה, כמו 'בצאת נפשה כי מתה' (בראשית ל"ה, יח), כי לא מת עדיין עד שהמיתו העמלקי, כמו שאמר הוא בבשורתו לדוד", אך פשט המקראות לא מורה כן, שהרי נכתב במפורש שמת, ושבעקבות כך, גם נושא הכלים נפל על חרבו ומת עמו.

נמנה עוד כמה סתירות בין התיאורים, אף שהן מינוריות יותר. בתיאור הראשון שאול ירא מן המורים בקשת, ואילו בשני ירא מן הפרשים. בתיאור הראשון שאול נופל על חרבו, ובשני על חניתו. בתיאור הראשון שאול מת יחד עם נושא כליו, ובשני אין זכר לנושא הכלים.

גם אם נתעלם לרגע מהסתירות המרובות בין הפרקים וננסה להבין את הסיפור השני בפני עצמו, יקשה עלינו מאוד לקבל אותו כפשוטו.

כיצד ייתכן שמישהו נקלע 'במקרה' ללבו של שדה קרב גועש ורועש, ואף לחוליית הפיקוד של המלך?

מניין היה לשאול הכוח, לאחר שנפל על חרבו, ומן הסתם דימם במהירות כשהוא פגוע במערכות חיוניות, לקרוא למישהו, לדבר אתו, ואף לחקור אותו למוצאו ולמקומו?

קושי נוסף נעוץ בעובדה שמדובר בעמלקי. קשה להניח ששאול ייתן לאדם שמזהה את עצמו כעמלקי לפגוע בו. הרי שאול חשש מחילול השם כאשר יבואו הערלים ויתעללו בו. וכי יש חילול השם גדול מזה שמלך ישראל ייפול בידיו של עמלקי? כיצד אם כן ביקש שאול ממנו שימות אתו?

כל השאלות הללו מעלות חשד כבד, שסיפור זה שסיפר הגר העמלקי לא היה ולא נברא, אלא עוצב לפי צורך מסוים מאוד, אינטרסנטי ונצלני.

אמנם, לא נוכל לטעון שהכול כזב, שהרי הגר העמלקי נשא אתו הוכחה מוצקה לעובדה שהיה קרוב לשאול – הנזר והאצעדה. מה אם כן אירע בדיוק? כיצד מת שאול ומה עשה שם הגר העמלקי?³ נדמה שהפתרון לפרשה זו טמון בפסוקי הפתיחה שלה.

3. בפרשה זו דן כבר הרב יעקב מדן במאמרו הארוך, המרתק והמקיף, 'עמלק', בתוך: א' בזק (עורך), **על דרך האבות**, אלון שבות תשס"א, עמ' 383-387. עיקר דבריו שם הוא, שהנער הוא אכן גר עמלקי, אך הוא לא נקרה במקרה לגלבוע. לדבריו יש כאן ביטוי נוסף לשיטת הפעולה העמלקית האכזרית, שכוונה אך ורק כנגד חלשים וחסרי ישע: נשים, ילדים ואנשים עייפים ויגעיים, שאותם הם תקפו, אנסו ומכרו לעבדים. שוסי המדבר העמלקים מעולם לא היו אמיצים דיים כדי להתמודד עם צבא סדיר אלא פעלו כארגון טרור, תקפו תמיד את החוליה החלשה ואך ורק אותה. כחלק משיטה זו, טוען הרב מדן, עסקו העמלקים גם בשוד גופות. הם זימנו את עצמם לשדה הקרב, והיו פושטים על גופות החללים ובוזזים אותם. במסגרת זו הגיע הנער העמלקי לשדה המערכה בגלבוע, על מנת לשלול שלל ולהביאו חזרה למחנה העמלקי בציקלג, שהתעסק אף הוא באותו זמן במתקפה על מחנה דוד, הנשים והילדים חסרי המגן. לפני נער זה נקרה שאול הגוסס. הנער העמלקי רצח את שאול הנופל על חרבו, אחר כך שד את הנזר והאצעדה, ואז שם פעמיו לעבר מחנה עמלק בציקלג. אך שם המתין לו דוד, ובחקירת

ב. המבשר

האופן שבו מתואר הגר העמלקי בפסוקים מזכיר לנו מאוד דמות אחרת מתחילת הספר – המבשר הבא מן המערכה בפלשתים לבשר לעלי על נפילת ישראל ומות בניו. נשווה בין הפסוקים:

שמ"ב א', ב-ד	שמ"א ד', יב, טז-יז
וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַהֲגַה אִישׁ בָּא מִן הַמַּחֲנֶה מֵעַם שְׂאוּל וּבִגְדָיו קָרְעִים וְאֶדְמָה עַל רֹאשׁוֹ... וַיֹּאמֶר לוֹ דָּוִד אִי מִזֶּה תְּבוּאָה וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִמַּחֲנֶה יִשְׂרָאֵל נִמְלָטָתִי. וַיֹּאמֶר אֵלָיו דָּוִד מָה הִיָּה הַדְּבָר הַגָּד נָא לִי. וַיֹּאמֶר אֲשֶׁר נָס הָעָם מִן הַמַּלְחָמָה וְגַם הִרְבֵּה נָפַל מִן הָעָם וַיָּמָתוּ וְגַם שְׂאוּל וַיְהוֹנָתָן בָּנָיו מָתוּ.	וַיִּרְץ אִישׁ בְּנִימָן מִהַמַּעֲרָכָה וַיָּבֵא שְׂלָה בַיּוֹם הַהוּא וּמְדָיו קָרְעִים וְאֶדְמָה עַל רֹאשׁוֹ... וַיֹּאמֶר הָאִישׁ אֶל עָלִי אֲנֹכִי הֵבֵא מִן הַמַּעֲרָכָה וְאֲנִי מִן הַמַּעֲרָכָה נִסְתִּי הַיּוֹם וַיֹּאמֶר מָה הִיָּה הַדְּבָר בְּנִי. וַיַּעַן הַמְּבַשֵּׁר וַיֹּאמֶר נָס יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי פְּלִשְׁתִּים וְגַם מִגִּפָּה גְדוּלָּה הִיָּתָה בְּעַם וְגַם שְׁנֵי בְּנֵי דָוִד מָתוּ חֲפָזִי וּפִינָחָס וְאֶרֶוֹן הָאֱלֵהִים נִלְקָחָה.

נראה אם כן, שהגר העמלקי שלפנינו ניסה להתחפש לאותו מבשר מתחילת ספר שמואל – לבוש כמוהו, מדבר כמוהו, באותו קצב ובאותה הדרגה. ואם נותר ספק ביחס להשוואה זו, בא דוד בעצמו ומבסס אותה כאשר הוא פוסק את דינם של הורגי איש בושט על מיטתו:

שתי וערב מדוקדקת חשף את מעשהו הנורא והרגו. הרב מדין מבסס (גם) באמצעות פרשה זו את טענתו העיקרית במאמרו, שעל עמלק נגזרו כליה והשמדה בשל אופי הפעולה האכזרי והשיטתי שלו. עמלק מוציא את עצמו מכלל משפחת העמים בבחירתו להתנהג כארגון טרור ולתקוף את החלש והמסכן. עוד ראיות רבות מספור אורג שם הרב מדין במאמרו המקיף. אמנם, הרב מדין אינו מתמודד שם עם הסתירות בתיאורים השונים. באמת הוא דן רק במתואר בשמ"ב א', מבלי להתייחס כלל לפרק שקדם לו, ומבלי ליישב את שני הפרקים. אני מניח שלא רצה להיכנס לסוגיה זו החורגת מתכלית מאמרו שם. בנוסף, עסקה בפרשה זו יאירה אמית במאמרה, 'שלוש ואריאציות על מות שאול – עיון בעיצוב העולם, במהימנות ובמגמתיות בסיפור המקראי', **בית מקרא** ל א, תשמ"ה, עמ' 92-102. אמית אכן מציגה שם היטב את הסתירות המרובות בין הפרקים השונים ובינם לבין המופיע בדברי הימים, ונדמה שאף נוטה לכיוון שהציע הרב מדין במאמרו – מדובר בעמלקי מושחת העוסק בשוד גופות ובפישוט החללים. אמנם, מדרשי חז"ל והעיסוק בהם נעדרים כמעט לחלוטין ממאמרה. כפי שכתבנו בהקדמה, אנו בררנו לנו דרך אחרת, המנסה ליישב את שני התיאורים גם יחד על פי העולה מדברי חז"ל, תוך ניסיון לקרב את דבריהם לפשטי המקראות. ניסינו גם לתת פשר לרמיזות השונות העולות מתיאור המעשה בפי העמלקי, רמיזות המזכירות לנו פרשיות אחרות בספר שמואל, ומתוך כך לארוג את סיפור המעשה כולו.

הבוגד – לפרשת נפילתו של שאול בהר הגלבוע – עיון מחודש במדרשי חז"ל

וַיַּעַן דָּוִד אֶת רֶכֶב וְאֶת בַּעֲנָה אֲחִיו בְּנֵי רִמּוֹן הַבְּאֵרֹתַי וַיֹּאמֶר לָהֶם חַי ה' אֲשֶׁר פָּדָה אֶת נַפְשִׁי מִכָּל צָרָה. כִּי הִמְגִיד לִי לְאֹמֶר הַנָּה מֵת שְׂאוּל וְהוּא הָיָה כְּמַבְשָׁר בְּעֵינָיו וְאַחֲזָה בּו וְאַהֲרָגְהוּ בְּצַקְלָג אֲשֶׁר לְתַתִּי לוֹ בַּשָּׂרָה (שמ"ב ד', ט-י).

סיפור העלילה עובר כאן תפנית מפתיעה. אותו גר עמלקי, פעמים שמתאר את עצמו כגר ישראל מזרע עמלק, ופעמים שמתאר את עצמו כעמלקי ממש,⁴ מנסה לשחזר אירוע קודם, שמאפייניו דומים מאוד לסיטואציה הנוכחית. כאן ושם עם ישראל נחל תבוסה, כאן ושם ההנהגה מתה, כאן ושם יש מישהו שיוצא מהמערכה, אך עיקר נקודת ההשוואה היא בבשורה. מתוך ענני החורבן ועשן שרפת שילה בולטת מאוד דמותו של המבשר. עצם השימוש בשורש בש"ר כבר אומר דרשני, שהרי 'בשורה' היא מילה המתארת בדרך כלל משהו חיובי, כדברי דוד המלך "איש טוב זה ואל בשורה טובה יבוא" (שמ"ב י"ח, כז). איש זה, על אף שבתחילה היה יחד עם הנסים מן המערכה, הרי שמצא בעצמו עוז פנימי לשוב וללכת נגד הזרם, נגד כיוון הבורחים, לחזור חזרה אל עלי המצפה ולהעביר דיווח מסודר הלאה. בלי ספק בולטת כאן יכולת הנהגה במצב סבוך ביותר.

עם כל הקושי והחורבן, מתברר שמתוך עומק ההיעדר כבר צומחת ישועתן של ישראל בדמותו של איש בנימין זה, שחז"ל, בצרפם את הנתונים העולים מדבריו ואת האופן שבו כונה, באו לכלל הזיהוי – "וירץ איש בנימין מהמערכה – זה שאול".⁵ הגר העמלקי שלפנינו מנסה לחקות את המעמד ההוא – בדיבור, במראה, בהעברת הנתונים. על כורחנו שהכיר את המעמד ההוא לפני ולפנים, לכל פרטיו. הרמז לדוד הנו עבה. כמו שאז, מתוך החורבן צמחה ועלתה דמותו של המלך הראשון, כך עתה, מתוך החורבן, תצמח ותעלה דמותו של המלך השני. זוהי אותה בשורה של היש הצומח מן ההעדר הגדול. שמא נוספת כאן גם רמיזה לדוד, שלא לחינם נפל שאול בקרב דווקא בידי של עמלקי. מצא בעל חוב מקום לגבות חובו, ושאלו שחמל על עמלק מוצא את מותו מידי של איש עמלקי דווקא. יד אלוהים היא שפגעה בשאול. כל המרחם על האכזרים סופו נופל בידיהם. אך נפשו הישרה של דוד מרגישה בריח עז של סירחון, קנאה, שנאה ותחרות, העולה מן הסיפור הזה, אך עולה על כולן ריח הבגידה הנוראה.

ג. הבוגד

יציאת שאול לקרב בגלבוע הייתה מעשה התשובה הגדול ביותר שלו. על אף שידע את התוצאה הנוראה מראש, לאחר הליכתו לבעלת האוב ודברי שמואל אליו, הלך שאול לקרב בראש מורם, כשהוא מוביל את עמו אלי קרב. כך על פי פשטי המקראות. חז"ל

4. בהמשך דברינו נעמוד על השינוי הזה בדבריו, ומה רצה להרוויח בו.

5. מדרש תהילים ז ב, מהד' בובר עמ' 63.

בדרשתם אף העצימו את המעשה עד לכדי תמיהה והשתאות אפילו בפמליה של מעלה:

ארשב"ל – באותה שעה אמ' הקב"ה למלאכי השרת: בואו וראו בריה שבראתי בעולמי וצורה שצרתי בעולמי. בנוהג שבעולם אדם הולך לבית המשתה אינו נוטל בניו עמו מפני מראית העין, וזה יורד למלחמה ויודע שהוא נהרג, ונוטל את בניו עמו, ושמה על מדת הדין שפוגעת בו.⁶

אם כן, לקרב הזה יצאו שאול ובניו, שהיו יחד באותה חוליית פיקוד. שני שרי צבאו, קרובי משפחתו אבנר ועמשא, אף הם יצאו אתו. מן הסתם, שאול הפקיד בידם כוח מרכזי, שלא צמוד היה אליו, גם משיקולים צבאיים של פיצול הכוח המרכזי ויצירת מספר מוקדי התגוננות, אבל גם מתוך תקווה שהם ישרדו את הקרב הנורא וימשיכו אחר כך את מלכות שאול בצורה כזו או אחרת.

ורק אדם אחד חסר. מישהו שהיה קרוב מאוד לשאול, אולי הקרוב ביותר. הלוחש הקבוע על אוזנו, זה שעצתו כמעט תמיד התקבלה: **דואג האדומי!** לא הרבה נכתב על דואג בכתוב עצמו. פעם אחת הוא מתואר בתפקידו כאביר הרועים אשר לשאול, אך הפעם השנייה שבה מוזכר דואג היא חמורה מאין כמוה, ודי היה בה כדי לדונו ברותחי רותחין. הכוונה כמובן להריגת נוב עיר הכוהנים. הכתובים עצמם מעידים שדואג שפך את דמם של שמונים וחמישה כוהנים נושאי אפוד בד, ואת נוב עצמה היכה לפי חרב, מאיש ועד אישה, מעולל ועד יונק (שמ"א כ"ב, יח-יט). על פי הפסוקים, היה זה דואג שהרג את כל עיר הכוהנים, ולא שאול, שרק נתן את ההוראה.

קדמה למסע ההרג הזה אומנות של לשון הרע וחצאי אמתות הגרועים מן השקר, עת דואג הציג את ביקורו של דוד אצל אחימלך כמרד מתוכנן היטב. אחימלך זעק את זעקתו והציג אליבי מצוין – הן דוד הוא חתן המלך ונאמנו וסר אל משמעתו. כל הרצים והעבדים הניצבים ליד שאול השתכנעו מכנות דבריו של אחימלך ו**סירבו לפקודתו של שאול!** אך האופן שבו הציג דואג את הדברים, העובדה ששינה מסדר המאורעות והדגיש את השאלה באורים ובתומים, כל אלו היטו את הכף אצל שאול לרעה.

דוד הנמלט בפגשו את אביתר הנמלט, קיבל אחריות על הטרגדיה הנוראה, בכך שלא חשש מספיק מלשונו הארסית של דואג, שלא לקח בחשבון את אומנות השנאה הזו: "ויאמר דוד לאביתר ידעתי ביום ההוא כי שם דויג [דואג קרי] האדמי כי הגד יגיד לשאול אנכי ספתי בכל נפש בית אביך" (שמ"א כ"ב, כב). את שיחו ואת מר כעסו על דואג ישפוך דוד בתהילים שלו עת ימסור את דינו לשמים:

6. ויקרא רבה פרשה כו, מהד' מרגליות עמ' תרו.

הבוגד – לפרשת נפילתו של שאול בהר הגלבוע – עיון מחודש במדרשי חז"ל

- (א) לַמְנַצֵּחַ מִשְׁכִּיל לְדוֹד.
(ב) בְּבֹא דוֹאֵג הָאָדָמִי וַיִּגְדֵּל לְשֹׂאֵל וַיֹּאמֶר לוֹ בָּא דוֹד אֶל בֵּית אַחִימֶלֶךְ.
(ג) מָה תִּתְהַלֵּל בְּרַעְיָה הַגְּבוּר חֶסֶד אֶל כָּל הַיּוֹם.
(ד) הוֹת תַּחֲשָׁב לְשׁוֹנֵךְ כְּתַעַר מִלְטָשׁ עֲשֵׂה רַמְיָה.
(ה) אֶהְבֶּת רַע מְטוֹב שְׁקָר מְדַבֵּר צָדֵק סְלָה.
(ו) אֶהְבֶּת כָּל דְּבָרֵי בֹלַע לְשׁוֹן מִרְמָה.
(ז) גַּם אֶל יִתְצַדֵּךְ לְנֶצַח יִחַתֵּךְ וַיִּסְחָךְ מֵאֵהֶל וְשִׁרְשָׁךְ מֵאַרְצֵי חַיִּים סְלָה.
(ח) וַיִּרְאוּ צַדִּיקִים וַיִּרְאוּ וַעֲלִיו וַיִּשְׁחָקוּ
(תהילים נ"ב).

כך מקלל דוד את דואג, ומן הסתם מסמן לעצמו במקום גבוה בסדרי העדיפויות את הטיפול המהיר בדואג מיד לכשיתמנה למלך.

כל הנאמר לעיל הוא על פי הידוע לנו מן הכתוב. אמנם חז"ל ייחסו לדואג השפעה מכרעת כמעט בכל צומת אפשרי. עצמתו של דואג ושנאתו כלפי דוד, כפי שבאו לידי ביטוי בפרשת נוב עיר הכוהנים, מהוות בעיני חז"ל גם מראה מקום לסוגיות אחרות לא פתורות, שהעין המיומנת תוכל לזהות גם בהן את טביעת ידו של דואג. עצמת ההשפעה בנוב, העובדה שדעתו של דואג הכריעה מול כל שריו ועבדיו של שאול, וביניהם מן הסתם אבנר, מלמדת יותר מכול על ההשפעה העצומה שיש לדואג על שאול, השפעה שאי אפשר לה שלא תבוא לידי ביטוי בעוד מקומות, שאותם חושפים בפנינו חז"ל.

כך כאשר חוזר דוד עטור תהילה מקרב גליית, ושואל מנסה לברר מאיזו משפחה הוא, ואם הוא ראוי למלוכה, מיד נמצא שם דואג כדי ללחוש על אוזנו של שאול: "עד שאתה משאיל עליו אם הגון הוא למלכות אם לאו, שאל עליו אם ראוי לבא בקהל אם לאו" (יבמות עו ע"ב).

גם את כישלון שאול בחטא עמלק מייחסים חז"ל ללחץ שהפעיל עליו דואג: "ויחמול שאול והעם על אגג' וגו' (שמ"א ט"ו, ט) – בר קפרא אמר: זה דואג שהיה שקול כנגד כל ישראל".⁷ כוחו של דואג והשפעתו על שאול הם עצומים. כמעט בכל צומת דעתו היא המתקבלת, הוא ללא ספק היועץ הקרוב ביותר לשאול.

דוד, שלמד בדרך הקשה מאוד את עצמתו והשפעתו של דואג על שאול, לאחר הריגת נוב עיר הכוהנים, מבין מעתה, ששאול נתון תחת השפעה קשה ביותר של דואג, ודואג זה יעשה כל שביכולתו כדי להפריד בין דוד לשאול, גם אם המחיר יהיה שאול בעצמו.

דוד רואה ועיניו כלות. הוא פונה לשאול, ברגע הגדול שבו הוא חס על חייו ולא הורג אותו, ומנסה להפריד אותו מדואג: "ויאמר דוד לשאול למה תשמע את דברי אדם לאמר הנה דוד מבקש רעתך" (שמ"א כ"ד, ט). המילה "אדם" רומזת לאדומי, שאינו אלא דואג, כפי שפירש רש"י שם: "למה תשמע – למה תקבל עלי לשון הרע של דואג".

7. מדרש שמואל פרשה יח ד, מהד' בובר עמ' 99-100.

יותר משדואג מרע לדוד, הוא מסוכן לשאול בעצמו. בשנאתו את דוד דואג מוכן לעשות הכול, ובכלל זאת להפיל את שאול בבור בעצמו. ולא הצליח דוד, ושוב גברה ידו של דואג וארס פיו נטף פעם אחר פעם לתוך אוזן שאול.⁸

למדנו לפי דברינו שדואג היה צמוד לשאול ובעל השפעה מכריעה עליו. בתוך המשולש שהקיף את שאול, וכלל את אבנר, עמשא ודואג בעצמו, הייתה לדואג ההשפעה הרבה ביותר. בדומה לאחיתופל אצל דוד, שזכה אף הוא למעמד הבכיר ביותר, אפילו יותר משל יואב.

ואם כן, כאן המקום לשאול – היכן היה דואג בזמן ששאול נלחם בהר הגלבוע? שלושת בני שאול נמצאים עמו בחוליית הפיקוד. אבנר שר הצבא הנאמן בוודאי מוביל יחידה משל עצמו, ורק דואג, היועץ הקרוב, נעלם, לא נמצא, איננו.

⁹ ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי' (שמ"ב א', יג) – א"ר יצחק: דואג האדומי היה.

המדרש מזהה את הגר העמלקי המביא את בשורת מותו של שאול כדואג האדומי בכבודו ובעצמו.

מה הביא את חז"ל לזיהוי הזה? נראה שהכתוב עצמו רומז לכך מספר פעמים. המילים "גר עמלקי" בעצמן מעוררות מיד את ההקשר הידוע והמוכר בין אדום לעמלק, הלוא הוא בנו של אליפז ונכדו של עשו. עצם ההימצאות של גר עמלקי לא נודע ואנונימי בתוככי שדה המערכה, ועוד במקום הקרוב ביותר אל המלך, אף היא מוזרה. האליבי הרעוע שבפי הגר "נקרה נקריתי" מעורר חשד אף הוא. ומעל הכול צועקת בשתיקתה היעדרותו של דואג עצמו מחלק מכריע זה במסכת חייו של שאול.

שמה כל אלו הביאו את חז"ל לזהות בגר העמלקי את דואג, מה שמסביר לנו בדיעבד גם את ידיעתו המופלגת של גר עמלקי זה בפרטי סיפור המבשר בתחילת ספר שמואל ואת יכולתו לחקות את המעמד ההוא.

אך עדיין איננו יודעים מה ביקש הגר העמלקי – דואג על פי חז"ל – להשיג בדבריו? ומה אירע איתו לפני כן?

8. הקורא בספר שמואל בוודאי שם לב לכך, שכל מפגש פנים אל פנים בין דוד לשאול הסתיים בבכי של שאול ובברכה לדוד, ואף בהסכמה למלוכה שלו. ניתן לומר, שהיחיד שמצליח להבקייע את חומת הרוח הרעה השורה על שאול ולהאיר ניצוץ חיובי משאול הוא דוד, נשוא השנאה בכבודו ובעצמו. באותן פעמים שאול שב וקורא לדוד "בני", מצדיק את מעשיו ומבקש את הבטחת דוד לשמירת זרעו. לפי דעתנו, באותם רגעים גדולים מנסה דוד לשכנע את שאול שייפרד מעל דואג, המסית אותו כנגדו פעם אחר פעם, אך ללא הועיל. כך יכול להתפרש גם הפסוק המופיע לאחר גִּבַּת החנית וצפחת המים כמופנה כלפי דואג: "ועתה ישמע נא אדני המלך את דברי עבדו אם ה' הסיתך בי ירח מנחה ואם בני האדם ארורים הם לפני ה' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים" (שמ"א כ"ו, יט). מי הם אותם בני האדם (שוב השורש אדומי) שגרמו לדוד לברוח מהארץ לשדה פלשתים אל איש מלך גת? הווי אומר דואג ומלשינותו, שבשלה נאלץ דוד לצאת לארץ פלשתים בפעם הראשונה.

9. פסיקתא דרב כהנא זכור פסקא ג טז, מהד' מנדלבוים עמ' 52.

הבוגד – לפרשת נפילתו של שאול בהר הגלבוע – עיון מחודש במדרשי חז"ל

לפי דעתנו – דואג אכן ירד לקרב עם שאול כמצופה ממנו, ואף היה אתו בחוליית הפיקוד הקרובה. אמנם ברגע שראה דואג להיכן פני הקרב נוטים, כאשר שלושת בניו של שאול מוטלים מתים בפניו, הוא מבין היטב שעוד מעט גם הוא ייפול בקרב יחד עם אדוניו. בשלב זה דואג בוגד בשאול, עוזב אותו לבדו בשדה הקרב יחד עם נושא הכלים האנונימי, ומוצא לעצמו מקום מסתור. שאול, שנותר לבדו, פצוץ לפי חלק מהפרשנים, ירא מן המורים, מחליט ליפול על חרבו פן יבואו הערלים, ומיד אחר כך עושה כך גם נושא כליו, כאשר בכל המחזה הזה צופה דואג ממקום מסתורו.

מוחו הבוגדני של דואג לא נח לרגע. הנה נקרתה לפניו הזדמנות פז. דואג יודע היטב שכעת, לאחר מותו של שאול, דוד עתיד למלוך, וגורלו נחרץ לנקמה על כל מה שעולל לדוד, מנוב עיר הכוהנים ועד ליציאה מן המערה. תכנית מתוחכמת נרקמת בראשו. דואג קם ממקום מחבואו, הולך אל גופת שאול המוטלת על חרבה, ומסיר ממנו את הכתר ואת האצעדה. מצויד בשני אלו קורע דואג את בגדיו ושם אדמה על ראשו. משנן לעצמו שוב ושוב את פרטי האירוע שהוא ששמע כמה פעמים משאול, על אודות המבשר הרץ מן המערכה, איך בישר לעלי את הבשורה, איך מלכות שאול החלה לנבוט מהרגע הקשה ההוא. דואג הכיר את הסיפור לפרטיו, וכעת היה עסוק ביצירת השחזור המושלם.

אמנם, כיאה ליועץ ערמומי וארסי, דואג גם מבטח את עצמו. הודאת פיו לעולם לא תוכל להיות בסיס להרשעתו, שהרי אין אדם משים עצמו רשע. הוא טוען תחילה שהוא עמלקי, אך כשדוד שואל אותו שוב: "אי מזה אתה" (שמ"ב א', יג), התשובה משתנה, ולפתע הוא ישראל כשר: "ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי" (שם). המשמעות ברורה: "בן איש גר עמלקי – עוד אבי בא לגור בארץ ישראל, והוא נתגייר" (מצודות דוד).

כך תפר דואג האדומי את הסיפור המושלם שלא היה ולא נברא. בסיפור שלו, שאול נהרג על ידו, כעמלקי, שאול נענש על חטאו בעמלק, ודואג עצמו הוא בן דמותו של המבשר הראשון, אשר מביא את בשורת המלוכה לדוד.

האם חשב דואג שדוד לא ישים לב, שמתחת לדמותו של הגר העמלקי מסתתרת דמות אחרת, מוכרת? אפשר שהיטיב להסתתר, ואפשר שחשב כי די לו לתת פתח לדוד כדי שהפרשה תושק. דוד, שיקבל לידו את הכתר והאצעדה, מן הסתם יעלים את עיניו מהעבר הפלילי של דואג, סיפור הכיסוי טוב דיו כדי שדוד יוכל לבנות עליו, להאמין לו, בלי לחקור יותר מדי לעומק. דואג שייתן לדוד את סימני המלוכה, יזכה בתמורה לחנינה על פשעי העבר.

כך נראים הדברים מבעד לעיניו האינטרסנטיות של דואג. אין הוא מסוגל לראות צורה אחרת של התבוננות. בעולמו של דואג אין דבר מלבד אינטרסים וקנאה שמניעה תהליכים גדולים וחזקים. גם דוד הוא חלק מעולם זה לפי השקפתו של דואג. יצר הקנאה מניע אותו חזק כל כך, עד שדרכו הוא רואה את המציאות כולה. ברור לדואג,

אם כן, שאם רק יצליח להציב בפני דוד אינטרס מושך דיו, גם דוד ימצא את הדרך להשתיק או להחליק את משקעי העבר. וכאן טעה.¹⁰

ד. הנקמה

'מה תתהלל ברעה הגבור' (תהילים נ"ב, ג) - אמר דוד לדואג: אתה גבור ועשיר וראש לסנהדרין, יתעסק ברעה הזאת ואומר לשון הרע? 'ברעה הגבור' - אמר לו: וכי מה גבורה היא, אדם רואה את חברו על פי הבור ודחפו בבור, או רואה את חברו על ראש הגג ודחפו, זו גבורה היא?! אלא אימתי נקרא גבור, בשעה שחבירו בא ליפול לבור ואחזו בידו שלא יפול, וכן מי שרואה חברו נופל לבור מעלהו מן הבור. ואתה ראית שאול כועס עלי, ואף אתה הטלת מים על איברי.¹¹

קול דמי נוב עיר הכוהנים זועקים מן האדמה. אך לא רק קולם של הכוהנים. גם קולו של שאול, ההולך על פי הבור, על עברי פי פחת, ואז, חברו הקרוב, במקום להושיט לו יד ולהעלותו מן הבור, מפיל אותו לתוכו. כך מגדיר דוד את תפקודו של דואג על יד שאול. חבר המפיל לתוך הבור: בוגד.

המדרש על ההפלה לתוך הבור מקבל כעת משמעות נוקבת ונוראה, עת אנו טוענים כי היה זה דואג שהניח לשאול ליפול על חרבו לבד, כאשר הוא מסתתר מאחורי סלע ומחכה למות שאול כדי לפשוט מעליו את כתרו.

נפשו הישרה של דוד חשה מיד בכל הסירחון העולה מדברי הגר העמלקי, אך גם דוד אינו ממהר לקרוע את המסכה מעל פניו. אדרבה, יחשוב דואג כי מזימתו מצליחה, ובכך רק יגביר את מפתנו. לפני שבר גאון. דוד שואל שנית - בן מי אתה? ואחר כך פוסק את דינו של הגר העמלקי:

(יד) וַיֹּאמֶר אֵלָיו דָּוִד אֵיךְ לֹא יֵרָאֵת לְשֹׁלַח יָדְךָ לְשַׁחַת אֶת מְשִׁיחַ ה'.

(טו) וַיִּקְרָא דָּוִד לְאַחַד מֵהַנְּעָרִים וַיֹּאמֶר גֵּשׁ פְּגַע בּוֹ וַיַּכְהוּ וַיָּמָת.

(טז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו דָּוִד דְּמִיךָ [דָּמַךְ קְרִי] עַל רֹאשְׁךָ כִּי פִיד עָנָה בְּךָ לְאָמֵר אֲנֹכִי מִתְּתִי אֶת מְשִׁיחַ ה'.

דוד הורג את הגר העמלקי, וכך יוצא שהמעשה הראשון שדוד עשה כמלך היה לנקום את דמו של שאול. בכך הציב עצמו דוד כגואל דמו של חותנו, ולמעשה, כממשיך דרכו. אמנם, אם כל כך חשובה לדוד הנקמה מדואג, מדוע לא עשה את הדבר בעצמו?

מדוע ביקש מאחד הנערים לעשות זאת?

הפסוקים שוב מהדהדים לנו ומזכירים אירוע אחר.

10. בהערת אגב נאמר, שגם דוד 'טעה' באותה טעות, עת לא העלה בדעתו עד כמה הרסנית תהיה נוכחותו של דואג על יד אוהל אחימלך. דוד קיבל אחריות על הריגת נוב עיר הכוהנים בשל סיבה אחת - היה עליו להעריך שדואג ילשין לשאול, אך לא רק שילשין אלא שיצליח לסרטט בלשון אומן מציאות שונה לחלוטין משהייתה.

11. מדרש תהילים נב, מהד' בובר עמ' 285.

הבוגד – לפרשת נפילתו של שאול בהר הגלבוע – עיון מחודש במדרשי חז"ל

ש"מ"ב א', טו	ש"מ"א כ"ב, יח
וַיִּקְרָא דָּוִד לְאַחַד מֵהַנְּעָרִים וַיֹּאמֶר גֶּשׁ פִּגְעַע בּוֹ וַיִּכְהוּ וַיָּמָת.	וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְדוֹיֵג [לְדוֹאֵג קְרִי] סַב אֶתָּה וּפְגַע בַּפְּהָנִים וַיִּסַּב דוֹיֵג [דוֹאֵג קְרִי] הָאֲדָמִי וַיִּפְגַּע הוּא בַּפְּהָנִים.

דוד הורג את דואג בדיוק באופן שבו הרג דואג את כוהני נוב – המלך פקד על נערו להרוג. בנוב היה זה שאול שפקד על דואג להרוג צדיקים ממנו. כעת, דוד פוקד על נערו להרוג את החייב מיתה.

חז"ל הוסיפו לבאר את הקרי והכתיב בפסוק: "ויאמר אליו דוד דמך [דמך קרי] על ראשך כי פך ענה בך לאמר אנכי מתתי את משיח ה'" (ש"מ"ב א, טז). קוראים "דמך" בלשון יחיד, המכוון כלפי דמו של שאול, אך הכתיב הוא בלשון רבים, "דמך" – "א"ר יצחק – "דמך" כתב, א' לו: הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים"¹². וכך בא לסופו הראוי גדול הבוגדים, אשר ידע להתחפש לאוהבו הגדול של שאול, אך ברגע המבחן לא היסס להפיל אותו לתוך הבור.

ה. חתימה

פתחנו את דברינו בשאלה על הפער העולה מהתיאורים השונים של מותו של שאול. האם נפל על חרבו או הוכה בה? האם התאבד או נרצח? האם בחנית או בחרב? התשובה שהעלינו באמתחתנו היא, שרק הסיפור הראשון הוא הנכון, והוא זה שקרה באמת. הסיפור השני, זה המתואר בפיו של הגר העמלקי, הוא סיפור שהומצא כחנופה לאוזנו של דוד, המוגשת לו כמנחה יחד עם הנזר והאצעדה, ועם אזכור מעמד המבשר מתחילת הספר. הגר העמלקי הוא אכן דואג, כדעת רבי יצחק במדרש, המנסה כעת לשרת את האדון החדש ולזכות באמונו על ידי הגשת סממני המלוכה של האדון הקודם. בתוך מארג השקר והחנופה של דואג נשתלים רמזים רבים, האמורים להיות נעימים לאוזנו של דוד מצד אחד, ומצד שני להגן על דואג עצמו מן הדין. השקר ארוג היטב, והתחפושת מושלמת; כל פרט שעלול לחשוף את התרמית מושמט. לכן אין כל זכר לנושא הכלים, שהרי הוספת פרטים עלולה לחשוף את השקר. ועוד: שהרי אם שאול חי, מדוע שלא יבקש מנושא כליו שיהרגהו, ומה לו לפנות אל איש מקרי שכזה. מעל הכול מרחפת כל הזמן המילה 'עמלקי', הרומזת לעונשו של שאול על חטאו בעמלק. הכול נארג למסכת אחת של סיפור בדים מתוכנן היטב, שתכליתו – הצלת עורו של דואג מפני דינו של דוד.

אפשר שגם השינוי הזעיר בסיפור המעשה, עת שאול מתואר בידי העמלקי כנשען על חניתו ולא כנופל על חרבו רומז לכיוון הזה. החנית היא אותה חנית שדוד לקח משאול בלילה ההוא. השאלה הנוקבת ששאל דוד את אבנר שבה ומהדהדת: "ועתה

12. פסיקתא דרב כהנא זכור פסקא ג טז, מהד' מנדלבוים עמ' 52.

ראה אי חנית המלך ואת צפחת המים אשר מראשתו [מראשתיו קרי'] (שמ"א כ"ו, טז). החנית אמנם מוחזרת חזרה לשאול, "ויען דוד ויאמר הנה החנית [חנית קרי] המלך ויעבר אחד מהנערים ויקחה" (שם, כב). אך שמא כפילות הקרי והכתיב באה להורות, שהחנית כבר שייכת למלך חדש בה"א הידיעה, לדוד. הגר העמלקי מציין אפוא את זכר החנית כדי להעלות גם את זכר האירוע ההוא, שבו דוד כבר אחז בחנית המלך, בכלי נשקו האישי. הסיבה היחידה שהחנית לא הובאה יחד עם הנזר והאצעדה, היא ששאל נשען עליה והיא תקועה בתוך גופו. רמז סמוי יש כאן. שאול לא נפל על חרבו, אלא על חניתו, החנית שכבר שייכת לך. כל שנותר לדוד הוא לקבל את הכתר והאצעדה מידיו של מבשר הבשורה ולהתחיל למלוך על ישראל כהמשך לשאול שחטא ונפל.

אנו הוספנו וטענו מדעתנו, שלסיפור הזה שבפי דואג קדמה גם בגידה נוראה בשדה הקרב, שהותירה את המלך חשוף לבדו, כשרק נושא כליו אתו, ואילו דואג מסתתר, צופה בכול מרחוק ומתכנן כבר את המהלך הבא, שמתחיל מיד לאחר מות שאול, בהפשטת גופתו ובנטילת סימני המלך שעליו. הוכיח סופו של דואג על תחילתו, שמעולם לא הייתה כוונתו לטובת שאול, אלא כל מניעיו משנאה, מקנאה ומתחרות. את סופו של שאול ואת הרושם שייוותר ממנו לדורות קובע דוד באופן אחר לחלוטין. הקינה שנשא דוד נועדה גם לנחם ולשקם את ישראל מהמפלה הגדולה, אבל גם, ואולי בעיקר, לקבע את זיכרונם של שאול ויהונתן כגיבורים שנפלו בקרב יחד. שאול לא נרצח על ידי גר עמלקי ולא נשען חסר אונים על חניתו,¹³ אלא אחז בחרבו עד לרגע האחרון – "מדם חללים מחלב גבורים קשת יהונתן לא נשוג אחור וחרב שאול לא תשוב ריקם" (שמ"ב א', כב). שאול יצא למלחמה קשה, שידע שייפול בה, ואף על פי כן לקח אתו את בניו. בעיני חז"ל, הוא שש ושמח לעשות רצון קונו, הוא מעורר את פליאת פמליה של מעלה, המכינה את עצמה לבואם של שאול ובניו למחיצתו של שמואל הנביא.

13. מסתבר ביותר, ש"אחד מהנערים" שנשלח להחזיר את חנית שאול מדוד, היה דואג עצמו. "אחד מהנערים" הוא תואר השמור בדרך כלל לדואג. לדוגמה: "ויען אחד מהנערים ויאמר הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי יודע נגן' וגו' (שמ"א ט"ז, יח) – ואמר רב יהודה אמר רב: כל הפסוק הזה לא אמרו דואג אלא בלשון הרע" (סנהדרין צג ע"ב).

